

MICHAŁ BIAŁKOWSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

bialkowski@umk.pl

ORCID: 0000-0001-5215-1271

POLSCY OJCOWIE SOBORU WATYKAŃSKIEGO II. WSTĘP DO BADAŃ NAD EPISKOPATEM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W PRL W LATACH SZEŚĆDZIESIĄTYCH XX WIEKU

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2019.002>

Streszczenie

Wśród polskich ojców soborowych – uczestników Soboru Watykańskiego II – wyodrębniono trzy kategorie związane ze sprawowanymi godnościami, urządami oraz święceniami (biskupi ordynariusze; biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie; wyżsi przełożeni zakonni). Analiza propozograficzna całej zbiorowości przeprowadzona została w oparciu o cztery cechy służące opisowi: wykształcenia i formacji intelektualnej; doświadczenia pasterskiego – pokolenie sakry biskupiej (urzędu wyższego przełożonego zakonnego); udziału w obradach soborowych; aktywności w obradach soborowych. Badania pozwalają na sformułowanie następujących wniosków końcowych: 1) zdecydowana większość posiadała co najmniej stopień doktora, przy czym lepsze wykształcenie (stopień doktora habilitowanego oraz tytuły profesorskie) było udziałem przede wszystkim biskupów ordynariuszy; 2) ponad 25 proc. polskich ojców soborowych studiowało na uczelniach rzymskich, a blisko 75 proc. posiadało dyplomy uczelni polskich (najczęściej wybierano Katolicki Uniwersytet Lubelski); 3) wśród biskupów ordynariuszy dominowało pokolenie sakry (urzędu wyższego przełożonego zakonnego) 1946–1955, natomiast wśród biskupów i rezydujących w Rzymie pokolenie 1956–1965, a więc hierarchów młodych, często tylko z kilkuletnim doświadczeniem posługi biskupiej; 4) we wszystkich czterech sesjach Soboru Watykańskiego II uczestniczyło tylko 10 spośród wszystkich polskich biskupów; 5) w I sesji soborowej dominowali liczebnie biskupi ordynariusze, w trzech kolejnych biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie; 6) najczęściej wystąpienia publiczne w auli soborowej wygłaszali biskupi ordynariusze – prawie 75 proc. wszystkich przemówień polskich ojców

soborowych, szczególną rolę spośród nich odegrali Prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński oraz arcybiskup krakowski Karol Wojtyła; 7) odmiennie niż w przypadku wystąpień publicznych, większość *animadversiones* (pisemne uwagi), składali przede wszystkim biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie (ponad 56 proc.); 8) polscy ojcowie soborowi stanowili największą delegację spośród episkopatów krajów Europy Środkowo-Wschodniej, często pełnili rolę przedstawicieli Kościoła milczenia zza „żelaznej kurtyny”, a ich udział w pracach Soboru Watykańskiego II miał znaczący wpływ na finalny kształt dokumentów soborowych.

Słowa kluczowe: *Sobór Watykański II; polscy ojcowie soborowi; episkopat Kościoła katolickiego; Konferencja Episkopatu Polski; Kościół katolicki w PRL; analiza prozopograficzna; wykształcenie i formacja intelektualna; doświadczenie pasterskie – pokolenie sakry biskupiej (urzędu wyższego przełożonego zakonnego); udział w obradach soborowych; aktywność w obradach soborowych*

Polish Vatican II Council Fathers.
A Research Introduction to a Study on the Polish Bishops
of the Peoples' Republic of Poland in the 1960s

Summary

There are three categories among the Polish participants of the Second Vatican Council: the ordinaries, the auxiliary bishops and the religious superiors resident in Rome. Their prosopographical analysis was performed using four criteria: education, pastoral experience, participation in the conciliar sessions and the debate activity. The following conclusions were drawn: most Council fathers had at least a doctorate (mostly the ordinaries); 25% studied in Rome and 75% in Poland (usually at the Catholic University of Lublin); the ordinaries normally received their episcopal ordination between 1946 and 1955 and the remaining bishops had only a few years of pastoral experience; only ten of among all the participating bishops took part in all four sessions; the first session was dominated by the ordinaries while the next ones by the auxiliary bishops and the religious superiors; most of the debate interventions were made by the ordinaries, notably by Cardinal Stefan Wyszyński and Archbishop Karol Wojtyła; the majority of the written interventions, on the other hand, were submitted by the auxiliaries and the religious superiors; the Polish fathers were the most numerous group from the Eastern Central Europe and they served as ‘representatives’ of the local Churches from behind the Iron Curtain.

Keywords: *Second Vatican Council; Polish conciliar fathers; Polish Bishops' Conference; the Church in the People's Republic of Poland; prosopographical analysis; Vatican II participation; Vatican II activity*

ANALIZA PROZOPOGRAFICZNA JAKO METODA BADAŃ NAD EPISKOPATEM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Badania zamkniętych grup korporacyjnych lub społecznych często korzystają z metody prozopograficznej, zwanej metodą „biografii zbiorowej”. Jest ona szczególnie przydatna w analizach stanu duchownego, przy czym na pierwszy plan wysuwają się studia nad duchowieństwem parafialnym, zakonnym, członkami kapituł katedralnych i kolegiackich oraz episkopatem¹.

W przypadku dziejów najnowszych badania odnoszące się do episkopatu dotyczyły głównie pierwszej połowy XX wieku. Dla przykładu – opracowanie materiałów ks. Józefa Umińskiego pozwoliło na zaprezentowanie oryginalnej, choć dyskusyjnej gradacji, która polegała na subiektywnym wyodrębnieniu czterech grup biskupów obrządku łacińskiego: 1) biskupi bardzo dobrzy, czyli znamieni; 2) biskupi dobrzy; 3) biskupi przeciętni; 4) biskupi niedostateczni albo zerowi. Najbardziej problematyczny wydawał się jednak nie sam podział, ale przypisanie do każdej z kategorii konkretnych postaci².

¹ Wśród monografii, które ukazały się w ostatnim ćwierćwieczu wymienić należy: A. Radziwiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1995; S. Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Legnicy-Muzeum Regionalne w Chojnowie, Legnica – Chojnów 2006; T. Graff, *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych XV wieku*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, Kraków 2008; T. Nowicki, *Plebani archidiaconatu pomorskiego w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Towarzystwo Naukowe KUL-Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2008; M. Różański, *Duchowieństwo parafialne archidiaconatu uniejowskiego w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2010; J. Szczepaniak, *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Wydawnictwo Antykwia, Kraków 2010; P. Dembiński, *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk-Institut Historii PAN, Poznań 2012; R. Prejs, *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864–1918. Studium prozopograficzne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012; D. Wereda, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Wydawnictwo Werset, Siedlce – Lublin 2013; R. Krajniak, *Duchowieństwo kapituły katedralnej w Chełmży do 1466 roku. Studium prozopograficzne*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2013; T. Nowak, *Duchowieństwo ziemi wieluńskiej w drugiej połowie XV i początku XVI wieku. Studium prozopograficzne*, Wieluńskie Towarzystwo Naukowe, Wieluń 2016.

² J. Umiński, *Episkopat Polski z pierwszej połowy XX wieku*, do druku przygotowali, wstępem i przypisami opatrzyli S. Grochowina, J. Sziling, Towarzystwo Naukowe w Toruniu – Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2016, s. 3–49.

Natomiast autor syntetycznej monografii poświęconej episkopatowi katolickiemu w dwudziestolecie międzywojennym – ks. Stanisław Wilk SDB – zamieścił ogólną analizę biograficzno-socjologiczną hierarchów, zawierającą: 1) przynależność narodowościową; 2) status społeczny; 3) poziom wykształcenia; 4) sektor pracy zawodowej przed nominacją; 5) wiek nominatów; 6) długość sprawowania posługi duszpasterskiej od nominacji do końca życia³.

W miejscu tym warto przytoczyć podział polskich hierarchów, jaki zaproponował sam kardynał Stefan Wyszyński na kartach *Pro memoria* z 1960 roku. Prymas Polski dostrzegał głębokie zróżnicowanie wśród dostojników kościelnych, a wiarygodność jego oceny opiera się na wieloletniej, bezpośredniej obserwacji środowiska, któremu osobiście przewodził. Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski wyodrębnił cztery grupy hierarchów. Pierwsza z nich to „biskupi proboszczowie”, druga – najniżej oceniana – „biskupi szlagoni”, trzecia – „biskupi profesorowie”, czwarta – „biskupi milczący”. Pozytywnym zjawiskiem była dominacja „biskupów profesorów”, którzy pracowali systematycznie, rzetelnie i wytrwale, mocno wspierając kardynała i dźwigając ciężar pracy w komisjach episkopatu⁴.

Niniejszy artykuł nawiązuje do studiów prozopograficznych i ma na celu ukazanie przedstawicieli episkopatu jako zbiorowości ojców Soboru Watykańskiego II. Obrazuje je kilka danych statystycznych. Arcybiskupi i biskupi stanowili bowiem aż 95,5 proc. polskich ojców soborowych⁵, czyli absolutną większość. Jednocześnie tylko w IV sesji soborowej uczestniczyło aż 46 arcybiskupów i biskupów spośród 63 członków ówczesnego episkopatu⁶. Grupa ta stanowiła aż 73 proc. członków Konferencji Episkopatu Polski. Natomiast udział wyższych przełożonych zakonnych – nieposiadających sakry biskupiej – miał charakter marginalny, wyłącznie symboliczny (4,5 proc.).

Analizując obecność polskich hierarchów w obradach Soboru Watykańskiego II, konieczne jest zastosowanie zarówno ujęcia panoramicznego (szerokiego) – obejmującego tak zwany portret zbiorowy biskupów i wyższych przełożonych zakonnych oraz ujęcia zindywidualizowanego (wąskiego), pozwalającego na spojrzenie jednostkowe, zawężone do jednej postaci. Zobiektywizowanie takiej analizy możliwe jest dzięki przyjęciu kryteriów oceny opartych na wspólnych

³ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1992, s. 43–52.

⁴ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 30 sierpnia 1960 r.

⁵ Kategorię polskich ojców soborowych tworzyli: 1) biskupi ordynariusze; 2) biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie; 3) wyżsi przełożeni zakonni.

⁶ M. Białkowski, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2019, s. 160–161.

cechach całej grupy. To z kolei może posłużyć jako punkt wyjściowy do zaproponowania klasyfikacji i typologii polskiego episkopatu w okresie PRL⁷.

W przypadku uczestników Soboru Watykańskiego II pochodzących z Polski – arcybiskupów i biskupów oraz wyższych przełożonych zakonnych – zaproponowano cztery cechy służące opisowi tej zbiorowości, są nimi:

- 1) wykształcenie i formacja intelektualna;
- 2) doświadczenie pasterskie – pokolenie sakry biskupiej (urzędu wyższego przełożonego zakonnego);
- 3) udział w obradach soborowych;
- 4) aktywność w obradach soborowych.

WYKSZTAŁCENIE I FORMACJA INTELEKTUALNA

Pierwsza proponowana cecha odnosi się do szczególnej formy przygotowania merytorycznego w obradach soborowych – kompetencji intelektualnych nabytych w procesie kształcenia. Interesować nas będą studia wyższe podejmowane w konkretnym ośrodku uniwersyteckim oraz związana z nimi formacja intelektualna. Przyczynia się ona do pogłębienia sprawności umysłowej oraz do kształcenia racjonalnej postawy względem prawdy naukowej. Jest naturalnym następstwem wyboru uczelni, a towarzyszą jej uwarunkowania kulturowo-społeczne miejsca kształcenia.

Wyniesione wraz z dyplomem macierzystej uczelni przywiązanie do kierunków i szkół teologicznych często uobecniało się w pracach soborowych. Sobór Watykański II był bowiem – jak każde tego typu zgromadzenie w historii Kościoła – areopagiem, na którym nie tylko spotykały się, ale często ścierały się współczesne koncepcje, nurty i poglądy filozoficzno-teologiczne. Udział w debatach soborowych wymagał doskonałej znajomości doktryny katolickiej oraz biegłości wypowiedzi. Duże znaczenie miały praktyczne umiejętności lingwistyczne, zdobyte podczas studiów zagranicznych. Oprócz płynnej znajomości łaciny, która była językiem obrad, przydatna była również znajomość języków nowożytnych, szczególnie włoskiego, francuskiego, niemieckiego, hiszpańskiego i angielskiego.

⁷ Portret zbiorowy polskiego episkopatu po drugiej wojnie światowej znalazł się w przyczynku Jana Żaryna, *Biskupi polscy doby PRL jako przedstawiciele polskich elit*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski pod rządami komunistów*, red. R. Łatka, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019 [w przygotowaniu do druku]. Ostatnio obszernie ujęcie historyczno-politologiczne dla dwóch ostatnich dekad PRL zaprezentował Rafał Łatka, w publikacji *Episkopat Polski wobec stosunków państwo – Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019. Historyk związany z Instytutem Pamięci Narodowej dostrzega różnice w postawie poszczególnych biskupów wobec władz i systemu politycznego oraz wyróżnia kilka typów relacji z przedstawicielami reżimu.

Zebrane w poniższej tabeli dane – na podstawie biogramów oraz prac monograficznych poświęconych poszczególnym hierarchom – pozwalają formułować następujące wnioski. Spośród 19 biskupów ordynariuszy i rządców diecezji 12 posiadało doktorat (63,2 proc.), 1 – profesurę tytularną (odpowiednik docenta)⁸ (5,3 proc.), 2 – stopień doktora habilitowanego (10,5 proc.) i 4 – tytuł profesora zwyczajnego (21 proc.). Konieczna jest w tym miejscu uwaga, że zdecydowana większość hierarchów wchodzących w skład tej grupy prowadziła zajęcia dydaktyczne w wyższych seminariach duchownych oraz na uczelniach kościelnych. Spora część mogła wylegitymować się znaczącym dorobkiem naukowym. Szeroki wachlarz dyscyplin naukowych obejmował przede wszystkim filozofię, teologię, historię Kościoła i prawo kanoniczne. Badania naukowe – bez wątpienia – stanowiły ważną kartę w życiorysie kardynała Stefana Wyszyńskiego (katolicka nauka społeczna), arcybiskupa Karola Wojtyły (etyka, filozofia chrześcijańska), biskupów: Stefana Bareły (teologia moralna), Czesława Falkowskiego (historia Kościoła), Zdzisława Golińskiego (teologia moralna), Piotra Kałwy (prawo kanoniczne), Michała Klepacza (filozofia chrześcijańska), Kazimierza Józefa Kowalskiego (mariologia, misjologia), Edmunda Nowickiego (prawo kanoniczne), Antoniego Pawłowskiego (mariologia, ekumenizm) oraz Wilhelma Pluty (teologia pastoralna)⁹.

Natomiast wśród biskupów sufraganów i rezydujących w Rzymie (łącznie 44 hierarchów), uczestników obrad Soboru Watykańskiego II, zauważalne jest zróżnicowanie w poziomie wykształcenia. Badanie objęło jednak 42 dostojników. Poza zestawieniem znaleźli się dwaj biskupi, którzy nie ukończyli uczelni o statusie uniwersyteckim. Byli to: sufragan poznański biskup Tadeusz Etter oraz sufragan chełmiński biskup Bernard Czaplinski. W pewnym stopniu niedobór wiedzy akademickiej zastępował im bardzo wysoki poziom studiów filozoficzno-teologicznych w seminariach duchownych. Biskup Tadeusz Etter był absolwentem Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu¹⁰, zaś biskup Bernard Czaplinski Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie¹¹.

Tytułem magistra lub licencjata legitymowało się 15 biskupów z badanej grupy (35,7 proc.). Doktoratem mogło natomiast pochwalić się 26 biskupów sufraganów

⁸ System szkolnictwa wyższego i jego reformy w latach 1918–1939 omawia szczegółowo publikacja: M. Przeniosło, *Stopnie, tytuły i stanowiska naukowe w II Rzeczypospolitej*, „Res Historica. Czasopismo Instytutu Historii UMCS” 2012, t. 33, s. 151–170.

⁹ Interesujące porównanie przynosi szczegółowa analiza wykształcenia polskiego episkopatu w dwudziestoleciu międzywojennym: S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, dz. cyt., s. 44–47.

¹⁰ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1992, s. 56.

¹¹ T. Borcz, *Biskup Bernard Czaplinski w służbie Kościoła chełmińskiego*, „Studia Pelplińskie” 1980, nr 11, s. 23–30.

oraz rezydujących w Rzymie (61,9 proc.). Stopień doktora habilitowanego uzyskał tylko jeden z dostojników – sufragan sandomierski biskup Walenty Wójcik, który był wykładowcą prawa kanonicznego (2,4 proc.). Natomiast spośród przybyłych na Sobór trzech wyższych przełożonych zakonnych – jeden posiadał tytuł magistra (33,3 proc.), a dwóch doktora (66,7 proc.).

Analizując wykształcenie wszystkich polskich ojców soborowych (66 hierarchów), stwierdzić należy, że 2 hierarchów (3 proc.) formalnie nie uzyskało stopnia bądź tytułu naukowego; 16 (24,3 proc.) – posiadało tytuł magistra bądź licencjata; 41 (62,1 proc.) – posiadało stopień doktora lub profesora tytularnego; 7 (10,6 proc.) – posiadało co najmniej stopień doktora habilitowanego, profesora nadzwyczajnego lub profesora zwyczajnego.

Wiążąc wykształcenie polskich ojców soborowych z aktywnością (wystąpieniami w auli soborowej), warto podkreślić, że jedynym hierarchą, który wygłaszał przemówienie podczas Kongregacji Generalnej i nie posiadał co najmniej doktoratu, był sufragan krakowski biskup Jan Pietraszko¹².

Większość polskich ojców soborowych posiadała wykształcenie z zakresu dyscyplin typowo kościelnych. Prawie wszyscy mogli pochwalić się studiami filozoficznymi, teologicznymi, historycznymi bądź prawniczymi (z zakresu prawa kanonicznego). Wielu ukończyło dwa kierunki. Wśród nielicznych, którzy studiowali kierunki świeckie, wskazać można między innymi sufragana łomżyńskiego biskupa Aleksandra Mościckiego. Hierarcha w 1928 roku uzyskał dyplom magisterski z ekonomii społecznej i nauk politycznych na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego¹³. Sufragan warszawski biskup Bronisław Dąbrowski FDP w 1943 roku ukończył konspiracyjne studia na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego¹⁴. Z kolei sufragan chełmiński biskup Zygfryd Kowalski w 1951 roku w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu obronił doktorat z zakresu pedagogiki i dydaktyki, uzyskując stopień doktora nauk humanistycznych¹⁵.

¹² L. Grygiel, *Prorok ze św. Anny. Biskup Jan Pietraszko*, SIW Znak, Kraków 2017, s. 102–108.

¹³ T. Krahel, *Biskup Aleksander Mościcki*, „W Służbie Miłosierdzia” 1/2010.

¹⁴ K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, TAiWPN „Universitas”, Kraków 1998, s. 27.

¹⁵ W. Kasyna, *Bp Zygfryd Ignacy Kowalski (1910–1995)*, w: *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, red. A. Nadolny, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin 2001, s. 449–459.

Tabela 1. Polscy ojcowie soborowi według stopnia lub tytułu naukowego (stan na 8 grudnia 1965 r.)*

A. Biskupi ordynariusze

Imię i nazwisko biskupa	mgr lic.**	dr	prof. dr	dr hab.	prof. nadzw.	prof. zw.
kardynał Stefan Wyszyński		+				
arcybiskup Antoni Baraniak		+				
arcybiskup Bolesław Kominek		+				
arcybiskup Karol Wojtyła				+		
biskup Jerzy Ablewicz		+				
biskup Franciszek Barda		+				
biskup Stefan Bareła		+				
biskup Czesław Falkowski						+
biskup Zdzisław Goliński				+		
biskup Jan Jaroszewicz		+				
biskup Franciszek Jop		+				
biskup Piotr Kałwa						+
biskup Michał Klepacz			+			
biskup Kazimierz J. Kowalski						+
biskup Edmund Nowicki		+				
biskup Antoni Pawłowski						+
biskup Wilhelm Pluta		+				
biskup Bogdan Sikorski		+				
biskup Tomasz Wilczyński		+				

B. Biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie

Imię i nazwisko biskupa	mgr lic.**	dr	prof. dr	dr hab.	prof. nadzw.	prof. zw.
biskup Herbert Bednorz		+				
biskup Bohdan Bejze		+				
biskup Lucjan Bernacki		+				
biskup Juliusz Bieniek	+					
biskup Zygmunt Choromański		+				
biskup Jan Czerniak	+					

biskup Bronisław Dąbrowski	+					
biskup Józef Drzazga		+				
biskup Piotr Dudziec	+					
biskup Jan Fondaliński		+				
biskup Julian Groblicki		+				
biskup Henryk Grzondziel		+				
biskup Stanisław Jakiel		+				
biskup Franciszek Jedwabski	+					
biskup Ignacy Jeż	+					
biskup Lech Kaczmarek		+				
biskup Zygfryd Kowalski		+				
biskup Jan Kulik		+				
biskup Józef Kurpas	+					
biskup Paweł Latusek		+				
biskup Kazimierz Majdański		+				
biskup Waclaw Majewski	+					
biskup Jan Mazur		+				
biskup Jerzy Modzelewski		+				
biskup Aleksander Mościcki	+					
biskup Edward Muszyński		+				
biskup Jan Obląk		+				
biskup Karol Pękała		+				
biskup Jan Pietraszko	+					
biskup Waclaw Skomorucha	+					
biskup Henryk Strąkowski		+				
biskup Jerzy Stroba		+				
biskup Tadeusz Szwagrzyk		+				
biskup Bolesław Taborski	+					
biskup Wincenty Urban		+				
biskup Jan Wosiński		+				
biskup Walenty Wójcik				+		
biskup Andrzej Wronka		+				
biskup Waclaw Wycisk	+					
biskup Jan Zaręba	+					
biskup Władysław Rubin		+				
arcybiskup Józef Gawlina	+					

C. Wyżsi przełożeni zakonni

Imię i nazwisko wyższego przełożonego	mgr lic.**	dr	prof. dr	dr hab.	prof. nadzw.	prof. zw.
ojciec Augustyn Ciesielski OCist		+				
ojciec Ludwik Nowak OSPPE	+					
ojciec Jerzy Tomziński OSPPE		+				

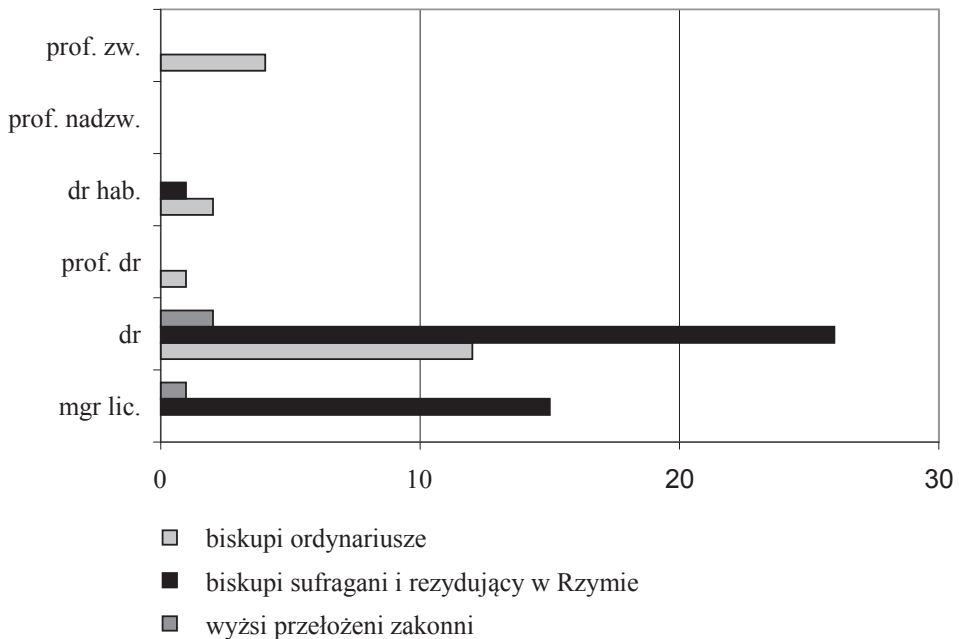
Łącznie (A+B+C)	mgr lic.**	dr	prof. dr	dr hab.	prof. nadzw.	prof. zw.
	16	40	1	3	–	4

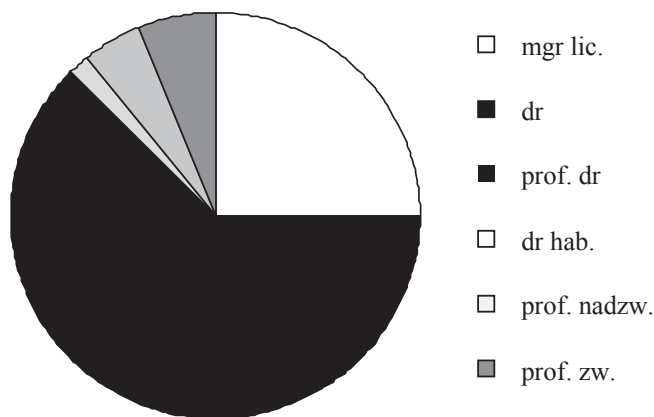
Źródło: P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992; K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczpospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998 oraz wybrane prace monograficzne poświęcone polskim biskupom.

* Każdemu nazwisku został przypisany ostatni najwyższy stopień lub tytuł naukowy, który został formalnie uzyskany przed zakończeniem obrad Soboru Watykańskiego II.

** W systemie kościelnego szkolnictwa wyższego stopień licencjata, zwany również licencjatem rzymskim, jest częścią rzymskiego systemu stopni naukowych i w hierarchii zajmuje miejsce pomiędzy magisterium a doktoratem.

Wykres 1. Liczba polskich ojców soborowych według godności oraz stopnia lub tytułu naukowego

Wykres 2. Polscy ojcowie soborowi według stopnia lub tytułu naukowego

* * *

Polscy ojcowie soborowi swoje przygotowanie pastoralno-teologiczne do udziału w obradach soborowych zawdzięczali solidnemu wykształceniu zdobywanemu zarówno na uczelniach krajowych, jak i zagranicznych. Z 66 obecnych – w różnym czasie – na Soborze Watykańskim II hierarchów z Polski, aż 34 (51,5 proc.) odbyło studia zagraniczne, przy czym w kilku przypadkach nie były one zwieńczone uzyskaniem stopnia lub tytułu naukowego. Sytuacje takie wynikały najczęściej z przypadków losowych. Przyszły sufragan warmiński ksiądz Józef Drzazga, jak i ksiądz Jan Zaręba, przyszły sufragan włocławski, przebywali tylko rok na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (1938–1939)¹⁶. Również przyszły sufragan warszawski kleryk Bronisław Dąbrowski FDP tylko przez dwa lata (1937–1939) studiował w Międzynarodowym Instytucie Filozoficznym Orionistów w Tortonie we Włoszech¹⁷. Studia – w tych przypadkach – przerwał wybuch drugiej wojny światowej.

¹⁶ A. Kopiczko, *Józef Drzazga*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 2008, s. 457–458; Z. Gmurczyk, *Kościół włocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951–1968)*, Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek 2015, s. 154–155.

¹⁷ P. Raina, *Arceybiskup Bronisław Dąbrowski. Portret*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa 2008, s. 8.

Jednocześnie dla 18 polskich ojców soborowych studia zagraniczne były drugimi studiami (27,3 proc. spośród wszystkich polskich hierarchów uczestniczących w Soborze). Natomiast 16 podjęło wyłącznie studia zagraniczne (24,2 proc. spośród wszystkich polskich hierarchów uczestniczących w Soborze).

Wśród zagranicznych ośrodków uniwersyteckich pozycja niekwestionowanego lidera przysługuje Rzymowi¹⁸. W Wiecznym Mieście studiowało aż 17 polskich ojców soborowych (25,8 proc. spośród wszystkich polskich hierarchów uczestniczących w Soborze). Kolejne miejsce zajmuje Wrocław (Breslau) – 4 ojców soborowych (6,1 proc.). Trzecie miejsce *ex aequo* sześć innych ośrodków: Fryburg Szwajcarski – 2 ojców soborowych (3 proc.), Innsbruck – 2 ojców soborowych (3 proc.), Louvain – 2 ojców soborowych (3 proc.), Paryż – 2 ojców soborowych (3 proc.), Petersburg – 2 ojców soborowych (3 proc.), Strasburg – 2 ojców soborowych (3 proc.). Krótkiego komentarza wymagają na pewno studia w Petersburgu. Przypomnijmy zatem, że w latach 1842–1918 jedyną wyższą uczelnią kościelną na obszarze Rosji była Cesarska Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu. Tylko ta instytucja posiadała prawa do nadawania stopni i tytułów naukowych w zakresie teologii katolickiej i jej subdyscyplin. W 1918 roku na bazie jej kadry oraz bogatych zbiorów bibliotecznych powstały zręby Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego¹⁹.

Pojedynczy dostojnicy odbyli studia zagraniczne w Krakowie, Lublaniu, Tortonie, Münster, Lille i Bejrucie (Liban). To ostatnie, nietypowe miejsce studiów, związane było z wojenną tułaczką przyszłego sufragana gnieźnieńskiego oraz delegata Prymasa Polski do opieki nad emigracją i uchodźstwem polskim biskupa Władysława Rubina. W latach 1943–1946 – jeszcze przed święceniami kapłańskimi – studiował na Uniwersytecie św. Józefa w Bejrucie²⁰.

Różnego typu studia w kraju odbyło 49 polskich ojców soborowych, a więc 74,2 proc. dostojników. Najczęściej wybierano Katolicki Uniwersytet Lubelski – 22 ojców soborowych (33,3 proc.). Kolejne miejsca zajmują Uniwersytet Jagielloński w Krakowie – 19 ojców soborowych (28,8 proc.), Uniwersytet Warszawski – 7 ojców soborowych (10,6 proc.), Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie – 5 ojców soborowych (7,6 proc.), Uniwersytet Poznański – 2 ojców

¹⁸ Zob. R. Selejda, *Tożsamość i działalność instytucji formacji kapłańskiej w Rzymie*, „Collectanea Theologica” 79/1, 2009, s. 51–83.

¹⁹ I. Wodzianowska, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007, s. 285–291.

²⁰ W. Szetelnicki, *Lwowianin na drogach świata, Władysław Kardynał Rubin*, Tip. Poliglotta della Pontificia Univ. Gregoriana, Roma 1985, s. 70–73.

soborowych (3 proc.). Pojedynczy legitymowali się dyplomami: Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

Tabela 2. Polscy ojcowie soborowi według miejsca studiowania (z pominięciem ukończonych wyższych seminariów duchownych) i jego przynależności państwowej (stan na dzień 8 grudnia 1965 r.).

A. Biskupi ordynariusze

Imię i nazwisko biskupa	Nazwa uczelni, siedziba, przynależność państwowa
kardynał Stefan Wyszyński	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
arcybiskup Antoni Baraniak	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)
arcybiskup Bolesław Kominek	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) L'Institut Catholique de Paris (Paryż, Francja)
arcybiskup Karol Wojtyła	Uniwersytet Jagielloński (Kraków) Pontificium Athenaeum Internationale Angelicum (Rzym, Watykan)
biskup Jerzy Ablewicz	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Franciszek Barda	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)
biskup Stefan Bareła	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Czesław Falkowski	Римско-Католическая Духовная Академия в Петербурге (Petersburg, Związek Sowiecki)* Leopold-Franzens-Universität Innsbruck (Innsbruck, Austria)
biskup Zdzisław Goliński	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska) Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan) Pontificium Athenaeum Internationale Angelicum (Rzym, Watykan)
biskup Jan Jaroszewicz	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska) Université de Fribourg (Fryburg, Szwajcaria)
biskup Franciszek Jop	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)
biskup Piotr Kałwa	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska) Uniwersytet Jana Kazimierza (Lwów, Związek Sowiecki)**
biskup Michał Klepacz	Римско-Католическая Духовная Академия в Петербурге (Petersburg, Związek Sowiecki)* Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska) Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Kazimierz J. Kowalski	Université de Strasburg (Strasburg, Francja) Université catholique de Louvain (Louvain, Belgia) Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Uniwersytet Poznański (Poznań, Polska)

biskup Edmund Nowicki	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan) Tribunal Rotae Romanae (Rzym, Watykan)
biskup Antoni Pawłowski	Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)
biskup Wilhelm Pluta	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Bogdan Sikorski	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Tomasz Wilczyński	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)

B. Biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie

Imię i nazwisko biskupa	Nazwa uczelni, siedziba, przynależność państwowa
biskup Herbert Bednorz	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Université de Paris (Paryż, Francja)
biskup Bohdan Bejze	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Lucjan Bernacki	Université de Strasburg (Strasburg, Francja) Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)
biskup Juliusz Bieniek	Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau (Wrocław, Polska)***
biskup Zygmunt Choromański	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)
biskup Jan Czerniak	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Bronisław Dąbrowski	Międzynarodowy Instytut Filozoficzny Orionistów (Tortona, Włochy) Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)
biskup Józef Drzazga	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan) Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Piotr Dudziec	Uniwersytet Jana Kazimierza (Lwów, Związek Sowiecki)**
biskup Jan Fondaliński	Université catholique de Louvain (Louvain, Belgia) Uniwersytet Jana Kazimierza (Lwów, Związek Sowiecki)** Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Julian Groblicki	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Papieski Instytut Międzynarodowy Angelicum (Rzym, Watykan)
biskup Henryk Grzondziel	Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau (Wrocław, Polska)***
biskup Stanisław Jakiel	Collegium Canisianum (Innsbruck, Austria)
biskup Franciszek Jedwabski	Westfälische Wilhelms-Universität Münster (Münster, Niemcy)
biskup Ignacy Jeż	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Lech Kaczmarek	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)
biskup Zygfryd Kowalski	Uniwersytet Mikołaja Kopernika (Toruń, Polska)
biskup Jan Kulik	Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska) Akademia Teologii Katolickiej (Warszawa, Polska)

biskup Józef Kurpas	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Paweł Latusek	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) École des Missionnaires du Travail (Lille, Francja) Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Kazimierz Majdański	Université de Fribourg (Fryburg, Szwajcaria)
biskup Waław Majewski	Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)
biskup Jan Mazur	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Jerzy Modzelewski	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Aleksander Mościcki	Uniwersytet Stefana Batorego (Wilno, Związek Sowiecki) **** Uniwersytet Poznański (Poznań, Polska)
biskup Edward Muszyński	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Jan Obłąk	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Karol Pękala	Uniwersytet Jana Kazimierza (Lwów, Związek Sowiecki)**
biskup Jan Pietraszko	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Waław Skomorucha	Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)
biskup Henryk Strąkowski	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Jerzy Stroba	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Tadeusz Szwagrzyk	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Bolesław Taborski	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan) Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Wincenty Urban	Uniwersytet Jana Kazimierza (Lwów, Związek Sowiecki)** Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)
biskup Jan Wosiński	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Walenty Wójcik	Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Andrzej Wronka	Uniwersytet Poznański (Poznań, Polska)
biskup Waław Wycisk	Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau (Wrocław, Polska)*** Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin, Polska)
biskup Jan Zaręba	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan) Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
biskup Władysław Rubin	Université Saint-Joseph (Bejrut, Liban) Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan) Tribunal Rotae Romanae (Rzym, Watykan)
arcybiskup Józef Gawlina	Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau (Wrocław, Polska)*** Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)

C. Wyżsi przełożeni zakonni

Imię i nazwisko wyższego przełożonego	Nazwa uczelni, siedziba, przynależność państwowa
ojciec Augustyn Ciesielski OCist	Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska) Univerza v Ljubljani (Lublana, Jugosławia)
ojciec Ludwik Nowak OSPPE	Pontificium Athenaeum Internationale Angelicum (Rzym, Watykan) Pontificio Istituto Biblico (Rzym, Watykan)
ojciec Jerzy Tomziński OSPPE	Pontificia Universitas Gregoriana (Rzym, Watykan)

Źródło: P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992; K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998 oraz wybrane prace monograficzne poświęcone polskiemu biskupom.

* W badanym okresie Petersburg należał do Rosji

** W badanym okresie Lwów należał do Polski

*** W badanym okresie Wrocław należał do Niemiec

**** W badanym okresie Wilno należało do Polski

DOŚWIADCZENIE PASTERSKIE – POKOLENIE SAKRY BISKUPIEJ (URZĘDU WYŻSZEGO PRZEŁOŻONEGO ZAKONNEGO)

Druga cecha odnosi się do wymiaru praktycznego przygotowania do Soboru, a więc doświadczenia pasterskiego polskich ojców soborowych. Pod pojęciem pokolenia sakry biskupiej (urzędu wyższego przełożonego zakonnego) rozumiemy przedział czasowy, w którym otrzymali święcenia biskupie lub objęli urząd wyższego przełożonego zakonnego. Analiza biogramów poszczególnych hierarchów pozwala na wyodrębnienie trzech grup. Przyjęty podział związany jest ściśle z przemianami społeczno-politycznymi w Polsce i nawiązuje do obowiązującej periodyzacji:

- 1) sakra biskupia (urząd wyższego przełożonego zakonnego) do 1945 roku;
- 2) sakra biskupia (urząd wyższego przełożonego zakonnego) w latach 1946–1955;
- 3) sakra biskupia (urząd wyższego przełożonego zakonnego) w latach 1956–1965.

Do pierwszego pokolenia sakry należą dostojnicy, którzy otrzymali święcenia biskupie bądź objęli urząd wyższego przełożonego zakonnego do końca 1945 roku. Są to hierarchowie, których kariera duchowna związana jest ściśle z okresem dwudziestolecia międzywojennego i czasem drugiej wojny światowej. Święcenia kapłańskie przyjęli w ostatnich latach niewoli, bądź na progu niepodległości. W Drugiej Rzeczypospolitej osiągnęli wysokie urzędy kościelne, których zwień-

czeniu była nominacja biskupia. Należeli więc do ścisłej elity kościelnej dwudziestolecia międzywojennego. Byli to: biskup Franciszek Barda (sakra w 1931 r.), arcybiskup Józef Gawlina (1933) oraz biskup Juliusz Bieniek (1937).

Drugą grupę stanowią dostojnicy, którzy otrzymali nominacje biskupie bądź objęli urząd wyższego przełożonego zakonnego w latach 1946–1955. Święcenia kapłańskie i pracę duszpasterską rozpoczęli w warunkach niepodległej Polski. Zdobyte wówczas doświadczenie miało fundamentalne znaczenie dla ich dalszych postaw i dokonywanych wyborów. Sakrę biskupią otrzymali już w warunkach rodzącej się nowej rzeczywistości społeczno-politycznej zdominowanej przez komunistów. Posługa biskupia przypadła zatem na czas narastającego napięcia na linii państwo-Kościół, którego eskalacją było uwięzienie kardynała Stefana Wyszyńskiego (1953–1956). Jednocześnie coraz trudniejsze warunki – z uwagi na represje i szykany władz partyjno-państwowych – towarzyszyły samej pracy duszpasterskiej. W skład tej grupy wchodziło 21 hierarchów, przy czym aż 10 z nich otrzymało sakrę w latach 1946–1947, a więc w fazie początkowej montowania systemu komunistycznego, kiedy Kościół katolicki cieszył się jeszcze umiarkowanym poziomem swobód²¹. Do najbardziej wyrazistych postaci tego pokolenia sakry należą: kardynał Stefan Wyszyński (święcenia biskupie w 1946 r.), ordynariusz chełmiński biskup Kazimierz Józef Kowalski (1946), sekretarz generalny Konferencji Episkopatu Polski biskup Zygmunt Chormański (1946), ordynariusz łódzki biskup Michał Klepacz (1947). W kolejnych latach liczba święceń biskupich zdecydowanie zmalała, co wiązało się z ingerencjami i przeszkodami czynionymi przez komunistów. W 1948 roku miała miejsce tylko 1 sakra biskupia, w 1949 roku – 2, w 1950 roku – 2, w 1951 roku – 1, w 1952 roku – 3, w 1954 roku – 2. W roku 1955 w ogóle nie wyświęcono żadnego z polskich hierarchów. W tej najtrudniejszej fazie istnienia Kościoła w Polsce święcenia biskupie przyjął między innymi ordynariusz lubelski biskup Piotr Kałwa (1949), przyszły ordynariusz katowicki biskup Herbert Bednorz (1950), późniejszy metropolita poznański arcybiskup Antoni Baraniak SDB (1951), ordynariusz wrocławski biskup Antoni Pawłowski (1952) oraz późniejszy metropolita wrocławski arcybiskup Bolesław Kominek (1954). Do grupy tej przynależy również ojciec Augustyn Ciesielski OCist., który w 1953 roku został prezesem Kongregacji Polskiej Zakonu Cysterskiego²².

Trzecia grupa to pokolenie sakry biskupiej (urzędu wyższego przełożonego zakonnego), którego przedstawiciele otrzymali nominacje w latach 1956–1965.

²¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003, SIW Znak, s. 13–27.

²² *Augustyn Ciesielski. Dziedzictwo cystersów. Prace zebrane*, red. M. Starzyński, M. Zdanek, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, Kraków 2013, s. 30–31.

Przełom październikowy i objęcie rządów przez ekipę Władysława Gomułki zapoczątkowało zmianę polityki wyznaniowej. Kościół katolicki w pierwszych latach po „odwilży październikowej” uzyskał szereg ustępstw. Dzięki wielu nominacjom biskupim – przede wszystkim sufraganów – prymas Stefan Wyszyński dokonał „uzupełnienia” episkopatu²³. Młodzi hierarchowie wywodzili się spośród księży, którzy uzyskali święcenia kapłańskie jeszcze przed wybuchem drugiej wojny światowej, w jej trakcie lub po zakończeniu. Dla wielu z nich początek kapłaństwa łączył się z dramatem drugiej wojny światowej, później świadomie przeżywali montaż systemu komunistycznego i jego pierwszy kryzys. Jednocześnie – jako osobom młodym – towarzyszył im entuzjazm i zaangażowanie w działalność społeczną Kościoła. Do grupy tej należało aż 39 hierarchów. Wyraźnie wyodrębnić można dwie kulminacje nominacji biskupich. Pierwsza obejmuje lata 1957–1959. W tym okresie sakrę przyjęło aż 16 dostojników: w 1957 roku – 3, w 1958 roku – 6, w 1959 roku – 7. W latach 1960–1961 nastąpił nieznaczny spadek święceń biskupich – udzielono ich tylko 7. Od 1962 roku datuje się ponowny wzrost, co niewątpliwie łączyć należy z intensywnymi przygotowaniem duszpasterskimi do Soboru Watykańskiego II. W 1962 roku sakrę otrzymało 6 biskupów, podobnie w roku 1963, w 1964 roku – 3, w 1965 roku – 1. Do najbardziej znaczących hierarchów, którzy weszli w tym czasie do episkopatu, zaliczyć należy: przyszęłego metropolitę krakowskiego biskupa Karola Wojtyłę (1958), późniejszego ordynariusza gorzowskiego biskupa Wilhelma Plutę (1958), późniejszego metropolitę poznańskiego biskupa Jerzego Strobę (1958), czy późniejszego ordynariusza koszalińsko-kołobrzeskiego biskupa Ignacego Jeża (1960). Natomiast w okresie Soboru Watykańskiego II święcenia biskupie przyjęli między innymi: ordynariusz tarnowski biskup Jerzy Ablewicz (1962), przyszy sekretarz generalny Episkopatu Polski biskup Bronisław Dąbrowski FDP (1962), sufragan łódzki biskup Bohdan Bejze (1963), sufragan krakowski biskup Jan Pietraszko (1963), późniejszy ordynariusz wrocławski biskup Jan Zaręba (1963), delegat Prymasa Polski do opieki nad emigracją i uchodźstwem polskim biskup Władysław Rubin (1964). Grupę uzupełniają dwaj wyżsi przełożeni zakonni – kolejni generałowie paulinów – ojciec Ludwik Nowak OSPPE (1957) oraz ojciec Jerzy Tomziński OSPPE (1963).

²³ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Neriton-Institut Historii PAN, Warszawa 2003, s. 164–165.

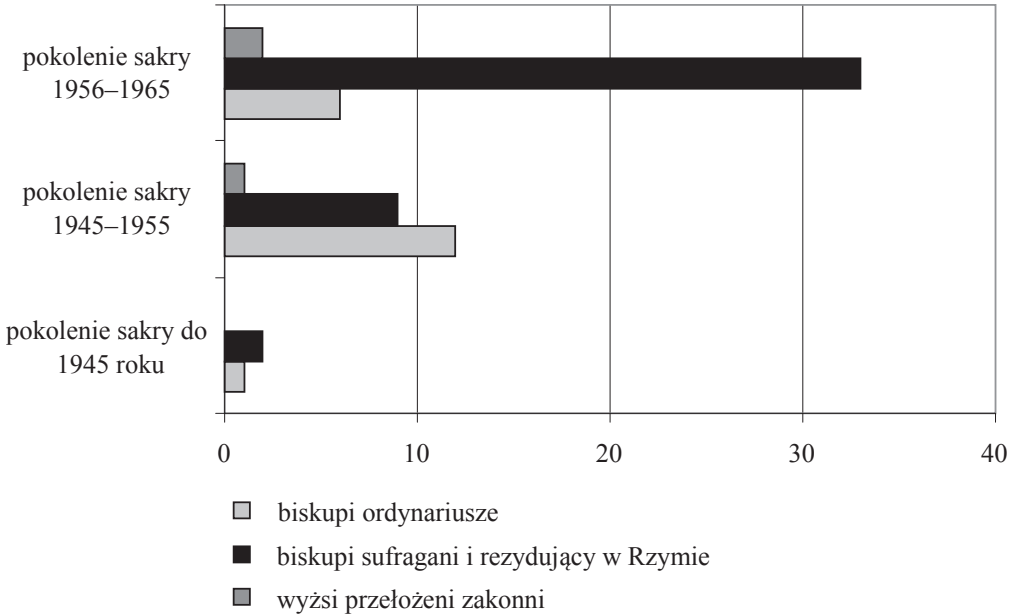
Podsumowując, wskazać należy, że podczas obrad Soboru Watykańskiego II wśród biskupów ordynariuszy dominowało pokolenie sakry (urzędu wyższego przełożonego zakonnego) 1945–1955. Reprezentowało go aż 12 (63,2 proc.) spośród 19 ordynariuszy. To oni mieli też – ze strony polskich ojców soborowych – największy wpływ na przebieg dyskusji w auli. Z kolei wśród biskupów sufraganów dominowało pokolenie najmłodsze (1956–1965), stanowiąc aż 33 (75 proc.) spośród 44. Nieodgrywający w praktyce większej roli wyżsi przełożeni zakonni przynależeli odpowiednio do pokolenia 1946–1955 – 1 przełożony (33,3 proc.) oraz 1956–1965 – 2 przełożonych (66,7 proc.). Liczebnie wśród wszystkich polskich ojców soborowych największy udział mieli przedstawiciele pokolenia sakry (urzędu wyższego przełożonego zakonnego) 1956–1965. Przynależało do niego aż 41 (62,1 proc.) z 66 wszystkich polskich ojców soborowych. Do pokolenia 1946–1955 zaliczyć można 22 hierarchów (33,3 proc.), a do najstarszego – przed 1945 rokiem – tylko 3 (4,6 proc.).

Tabela 3. Poszczególne kategorie polskich ojców soborowych według przynależności do pokolenia sakry (urzędu wyższego przełożonego zakonnego)

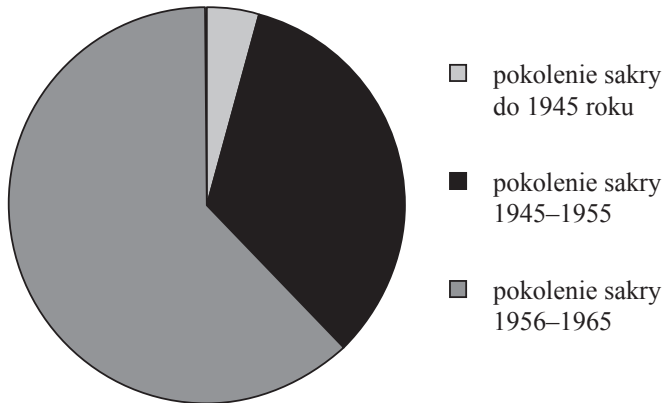
Kategoria	pokolenie sakry do 1945 r.	pokolenie sakry 1946–1955	pokolenie sakry 1956–1965
A. biskupi ordynariusze	1	12	6
B. biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie	2	9	33
C. wyżsi przełożeni zakonni	–	1	2
Łącznie (A+B+C)	3	22	41

Źródło: P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992; K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998 oraz wybrane prace monograficzne poświęcone polskim biskupom.

Wykres 3. Liczba polskich ojców soborowych według godności oraz przynależności do pokolenia sakry (urzędu wyższego przełożonego zakonnego)

Wykres 4. Polscy ojcowie soborowi według przynależności do pokolenia sakry (urzędu wyższego przełożonego zakonnego)

UDZIAŁ W OBRADACH SOBOROWYCH

Trzecia analizowana cecha rozumiana jest jako fizyczna obecność dostojnika kościelnego podczas czterech kolejnych sesji obrad soborowych, odbywających

się w latach 1962–1965²⁴. Z uwagi na specyficzne warunki funkcjonowania hierarchii Kościoła katolickiego w PRL – narażonej na bezprawne ograniczenia praw i swobód obywatelskich – przyjęto interpretację rozszerzającą, pozwalającą uznać również częściowy, niepełny udział, jako obecność w czasie danej sesji soborowej. Przypadki takiej częściowej obecności na poszczególnych sesjach nie były czymś odosobnionym. Wynikały one najczęściej z celowego opóźniania procedur administracyjnych związanych z wydawaniem paszportów, zdarzały się jednak i przypadki losowe, wynikające z choroby bądź nagłej konieczności pozostania lub powrotu do diecezji. Podajmy tylko kilka takich przykładów.

W uroczystej inauguracji Soboru Watykańskiego II w dniu 11 października 1962 roku wzięło udział tylko 18 polskich biskupów²⁵. Kolejnych ośmiu przybyło na I sesję z dużym, nawet miesięcznym opóźnieniem. Byli to biskupi: Piotr Kałwa, Jerzy Ablewicz, Wilhelm Pluta, Karol Pękala, Lucjan Bernacki, Jan Jaroszewicz, Henryk Strąkowski i Ignacy Jeż²⁶.

Z kolei na II sesję spóźnił się biskup Stefan Bareła i Karol Wojtyła, który dotarł do Rzymu 7 października 1963 roku. Dopiero na początku listopada 1963 roku na Sobór przybyli biskupi: Walenty Wójcik, Edward Muszyński, Wacław Wycisk, Kazimierz Majdański, a w połowie miesiąca biskup Lech Kaczmarek. Wcześniej do kraju musiał powrócić biskup Henryk Grzondziel²⁷.

²⁴ Zagadnienie to zostało omówione w artykułach: K. Wojtyła, *Udział biskupów polskich w Soborze Watykańskim II*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1971, nr 53 (5), s. 40–46; J. Kłoczowski, *Les évêques polonais et le Concile Vatican II*, w: *Le Douzième Concile du Vatican (1959–1965). Actes du Colloque organisé par l'École Française de Rome collab. avec l'Université de Lille III, l'Istituto per le Scienze Religiose de Bologne et de Dipartimento di Studio Storici del Medioevo e dell'eta contemporanea de l'Univ. di Roma La Sapienza (Rome, 28–30 mai 1986)*, Roma 1989, s. 165–177; K. Bielawny, *Udział biskupów polskich w obradach Soboru Watykańskiego II*, „Studia Łęckie” 2009, nr 11, s. 103–122. Jediną monografią obejmującą wszystkich polskich biskupów – uczestników Soboru Watykańskiego II – jest praca: P. Rutkowski, *Polscy biskupi jako ojcowie Soboru Watykańskiego II*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2014.

²⁵ P. Rutkowski, dz. cyt., s. 87.

²⁶ Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Sekretariat Prymasa Polski, Protokoły Komisji Głównej Episkopatu Polski, II 4/18, k. 1–2, Protokół Komisji Głównej Episkopatu Polski, Warszawa, 8 stycznia 1963 r.; W. Wójcik, *Zagadnienia organizacyjne i proceduralne podczas I sesji Soboru Watykańskiego II*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 5/3–4, 1962, s. 62.

²⁷ Ciekawe założenia dotyczące „polityki paszportowej” wobec polskich biskupów przyjął przed II sesją soborową Wydział I Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, wstęp, wybór i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2017, s. 210–212. Kwestie te rozważane są również w książce Wojciecha Kucharskiego, *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019, s. 241–242.

Podobne problemy – zasygnalizowane w protokołach kolejnych konferencji – występowały na III sesji soborowej. W połowie tej sesji do kraju wrócili biskupi Jan Wosiński i Stanisław Jakiel. W tym czasie na ich miejsce przyjechali Antoni Pawłowski, Piotr Dudziec i Bolesław Taborski. Dopiero pod koniec sesji przybył biskup Julian Groblicki²⁸.

IV sesja Soboru Watykańskiego II zaczęła się bez biskupów Jerzego Modzelewskiego i Jana Zaręby, którzy dotarli do Wiecznego Miasta pod koniec września 1965 roku. Natomiast dopiero na początku października 1965 roku przyjechali biskup Wacław Majewski i Jan Fondaliński oraz ojciec Jerzy Tomziński OSPPE. Pod koniec października i na początku listopada 1965 roku do kraju wrócili biskupi Bernard Czapliński, Jan Kulik, Lech Kaczmarek, Wincenty Urban, Kazimierz Majdański i Bolesław Taborski. Jeszcze później wyjechał do Polski biskup Jan Pietraszko. W tym czasie do Rzymu udali się biskupi: Jerzy Ablewicz, Edmund Nowicki, Karol Pękala, Stanisław Jakiel. Jeszcze później do Wiecznego Miasta przybyła grupa biskupów, w skład której wchodził: Antoni Pawłowski, Julian Groblicki, Zygfryd Kowalski, Paweł Latusek i Tadeusz Szwagrzyk. Już w drugiej połowie listopada 1965 roku do kraju powrócili biskupi Jan Fondaliński i Jan Obłąk, natomiast jako ostatni przybyli do Rzymu Józef Drzazga i Bohdan Bejze²⁹.

Polscy ojcowie soborowi, mimo wielu przeszkód czynionych im ze strony władz partyjno-państwowych, stanowili znaczącą reprezentację spośród episkopatów państw Europy Środkowo-Wschodniej. Podczas I sesji, jesienią 1962 roku, do Rzymu przyjechało 16 biskupów ordynariuszy, 9 biskupów sufraganów, 2 wyższych przełożonych zgromadzeń zakonnych oraz 1 biskup rezydujący w Rzymie. Kościół w Polsce reprezentowało łącznie 28 ojców soborowych. W II sesji uczestniczyło 10 biskupów ordynariuszy, 19 biskupów sufraganów, 1 biskup rezydujący w Rzymie, 1 wyższy przełożony zakonny, łącznie 31 ojców soborowych. Jesienią 1964 roku – na III sesję – władze PRL udzieliły zgody na wyjazd 15 biskupom ordynariuszom i 17 biskupom sufraganom. Obecnych było również 2 biskupów rezydujących w Rzymie. Zatem grupa polskich ojców soborowych liczyła 34 hierarchów. W czasie IV sesji brało udział 15 biskupów ordynariuszy, 30 biskupów sufraganów, 1 biskup

²⁸ M. Białkowski, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, dz. cyt., s. 421–547.

²⁹ P. Rutkowski, dz. cyt., s. 240.

rezydujący w Rzymie oraz 2 wyższych przełożonych zakonnych. W sumie była to najliczniejsza delegacja składająca się z 48 dostojników³⁰.

Udziału w obradach nie wzięli, z uwagi na stan zdrowia lub podeszły wiek: emerytowany ordynariusz łódzki arcybiskup Włodzimierz Jasiński (ukończone 89 lat), ordynariusz katowicki biskup Stanisław Adamski (ukończone 87 lat), sufragan przemyski biskup Wojciech Tomaka (ukończone 87 lat), sufragan łódzki biskup Kazimierz Tomczak (ukończone 79 lat), ordynariusz sandomierski biskup Jan Kanty Lorek (ukończone 76 lat) oraz sufragan częstochowski biskup Stanisław Czajka³¹.

Ze względów politycznych nie mógł uczestniczyć w I sesji soborowej ordynariusz kielecki biskup Czesław Kaczmarek. Jego śmierć pod koniec sierpnia 1963 roku ostatecznie zakończyła trudną sytuację samego hierarchy i problem zarządzania diecezją kielecką³². Spośród innych biskupów ordynariuszy i rządców diecezji paszportu na wyjazd do Rzymu nie otrzymali i nie uczestniczyli w żadnej z sesji soborowych: ordynariusz siedlecki biskup Ignacy Świrski; wikariusz kapitulny archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku, a następnie administrator apostolski biskup Adam Sawicki; wikariusz kapitulny archidiecezji lwowskiej z siedzibą w Lubaczowie ksiądz infułat Jan Nowicki; administrator apostolski diecezji pińskiej z siedzibą w Drohiczynie ksiądz infułat Michał Krzywicki. Również – z powodu represji władz komunistycznych – nie uczestniczyli w obradach soborowych: sufragan archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku biskup Władysław Suszyński; sufragan sandomierski biskup Piotr Gołębiowski³³; sufragan tarnowski biskup Michał Blecharczyk oraz sufragan diecezji pińskiej z siedzibą w Drohiczynie biskup Władysław Jędruszak³⁴.

³⁰ *Album Soborowy*, wstęp kard. S. Wyszyński, ilustracje J. Walker, kronika bp B. Bejze, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1971, s. 71–72; B. Bejze, *Kronika Soboru Watykańskiego II*, Biblioteka „Niedzieli”, Częstochowa 2000, s. 94–97.

³¹ AAW, SPP, Watykan, II 17/323, k. 203, Pismo biskupa sandomierskiego Jana Kantego Lorka do Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego, Sandomierz, 19 marca 1962 r.

³² R. Gryz, *Biskup kielecki Czesław Kaczmarek w starciu z komunistycznym totalitaryzmem*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2005, nr 4, s. 199–226; J. Śledzianowski, *Ksiądz Czesław Kaczmarek. Biskup kielecki 1895–1963*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2008, s. 523–524.

³³ A. Warso, *Trudności paszportowe bpa Piotra Gołębiowskiego*, „Kronika Diecezji Radomskiej” 2005, nr 14 (4), s. 643–661.

³⁴ K. R. Prokop, *Pasterze i rządcy diecezji mińskiej, pińskiej i drohiczyńskiej*, Kuria Biskupia w Drohiczynie, Drohiczyn 2006, s. 250; *Ks. bp Władysław Jędruszak (1918–1994): pierwszy pasterz Diecezji Drohiczyńskiej. XX rocznica utworzenia Diecezji Drohiczyńskiej*, red. M. Boguszewski, Z. Rostkowski, S. Ulaczyk, Kuria Biskupia w Drohiczynie, Drohiczyn – Łosice 2011.

Natomiast obecność na wszystkich czterech sesjach Soboru Watykańskiego II – a więc uczestnictwo w całości obrad soborowych – stało się udziałem tylko dzieśięciu polskich ojców soborowych:

- 1) Prymasa Polski, metropolity gnieźnieńskiego i warszawskiego, kardynała Stefana Wyszyńskiego;
- 2) metropolity poznańskiego arcybiskupa Antoniego Baraniaka SDB;
- 3) wikariusza kapitulnego archidiecezji krakowskiej biskupa Karola Wojtyły, od 1964 roku arcybiskupa metropolity krakowskiego;
- 4) ordynariusza lubelskiego biskupa Piotra Kałwy;
- 5) ordynariusza łódzkiego biskupa Michała Klepacza;
- 6) ordynariusza chełmińskiego biskupa Kazimierza Józefa Kowalskiego;
- 7) ordynariusza włocławskiego biskupa Antoniego Pawłowskiego;
- 8) biskupa rezydencjonalnego w Opolu Franciszka Jopa, specjalnego delegata Prymasa Polski;
- 9) sufragana katowickiego biskupa Herberta Bednorza, koadiutora *cum iure successionis* ordynariusza katowickiego biskupa Stanisława Adamskiego;
- 10) biskupa rezydencjonalnego w Gdańsku Edmunda Nowickiego, koadiutora *sedi datus* ordynariusza gdańskiego biskupa Carla Marii Spletta, od 1964 roku ordynariusza gdańskiego³⁵.

Udział procentowy biskupów ordynariuszy wśród wszystkich polskich ojców soborowych – w poszczególnych sesjach – przedstawiał się następująco: I – 57,1 proc.; II – 32,3 proc.; III – 44,1 proc.; IV – 31,3 proc. Przytoczone powyżej dane potwierdzają tendencję – wynikającą z dokonywanych przez aparat partyjno-państwowy prób wywierania wpływu na skład oraz liczebność polskich ojców soborowych – polegającą na przyznawaniu paszportów biskupom sufraganom, przy jednoczesnym odmawianiu tego prawa biskupom ordynariuszom. Działaniami takim Episkopat Polski przeciwstawił się – jeszcze przed I sesją soborową – przyjmując

³⁵ Karol Wojtyła w artykule *Udział biskupów polskich w Soborze Watykańskim II*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1971, nr 53 (5), s. 42, pomija biskupa Edmunda Nowickiego. Również w publikacji Roberta Skrzypczaka, *Karol Wojtyła na Soborze Watykańskim II. Zbiór wystąpień*, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2011, s. 20, zaistniała podobna pomyłka. Wynika to zapewne z faktu, iż osoba biskupa Edmunda Nowickiego nie była aż do marca 1964 r. zamieszczana w spisie polskich dostojników, ale znajdowała się w osobnej rubryce utworzonej dla biskupów gdańskich. Zmiana nastąpiła po zgonie ordynariusza gdańskiego biskupa Carla Marii Spletta. Natomiast w podobnym wykazie, zamieszczonym w tekście Jana Walkusza, *Dругi Sobór Watykański – próba kontekstualnej interpretacji historycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2013, nr 1, s. 28, nie uwzględniono biskupa Franciszka Jopa. Z kolei Piotr Rutkowski w książce *Polscy biskupi jako ojcowie Soboru Watykańskiego II*, Warszawa 2014, s. 283, podaje tylko ogólną liczbę 10 hierarchów, nie wymieniając ich nazwisk. Ostateczna pełna lista zamieszczona jest w pracy Michała Białkowskiego, *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*, Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, Toruń 2016, s. 49.

zasadę, że pierwszeństwo w wyjeździe na Sobór Watykański II mają biskupi ordynariusze, a odmowa wydania im paszportu skutkuje również wstrzymaniem się od wyjazdu do Rzymu przez sufragana³⁶. Drugim kryterium było członkostwo w Komisji Soborowej Episkopatu Polski oraz jej podkomisjach³⁷. Od II sesji – w przypadku, gdy nie mógł wyjechać na Sobór ordynariusz – prawo do złożenia Prymasowi Polski pisemnej kandydatury udzielano sufraganom³⁸.

Znaczące zwiększenie liczby polskich ojców soborowych podczas IV sesji należy natomiast tłumaczyć świadomością końca prac soborowych oraz swoistą determinacją w staraniach o wyjazd. Udział w Soborze Watykańskim II był bowiem dla każdego polskiego biskupa wydarzeniem wyjątkowym i niepowtarzalnym. Co więcej, w liczbie tej dominującą grupą stali się biskupi sufragani. Wzrost liczby biskupów sufraganów przybyłych na Sobór jesienią 1965 roku (30) w stosunku do jesieni 1964 roku (17) osiągnął wielkość 43,3 proc. Warto zauważyć również inną tendencję. Spośród 30 biskupów sufraganów uczestniczących w IV sesji soborowej aż 15 (50 proc.) to biskupi, którzy otrzymali sakrę w latach 1962–1965, a więc hierarchowie o bardzo krótkim doświadczeniu posługi biskupiej. Jednocześnie grupa ta obejmuje aż 88,2 proc. wszystkich biskupów sufraganów o najkrótszym doświadczeniu posługi biskupiej. Poza nią znajdują się przypadki biskupa Bronisława Dąbrowskiego FDP, który nie otrzymał paszportu na wyjazd w 1965 roku, oraz Władysława Jędruszka, któremu odmawiano prawa do wyjazdu na Sobór Watykański II.

Mimo polityki władz partyjno-państwowych ograniczającej wyjazdy hierarchów na Sobór Watykański II, generalnie – w okresie czterech kolejnych sesji – widoczna jest tendencja wzrostu liczby polskich ojców soborowych. Najwyraźniej widoczna jest ona w przypadku sesji skrajnych (I i IV), z 28 do 48 ojców soborowych – wzrost aż o 41,7 proc. Odnosi się jednak przede wszystkim do grupy biskupów sufraganów, natomiast liczba biskupów ordynariuszy – w czasie kolejnych czterech sesji – przyjmuje zbliżone wielkości (odpowiednio: 16, 10, 15 i 15).

³⁶ AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/211, k. 17, Protokół 82. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 18 czerwca 1964 r.; AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/217, k. 14, Protokół 88. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 23 czerwca 1965 r.

³⁷ P. Rutkowski, dz. cyt., s. 183.

³⁸ AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/204, k. 114, Protokół 75. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 13 marca 1963 r.

Tabela 4. Polscy ojcowie soborowi według udziału w poszczególnych sesjach Soboru Watykańskiego II

A. Biskupi ordynariusze

Imię i nazwisko biskupa	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja
kardynał Stefan Wyszyński	+	+	+	+
arcybiskup Antoni Baraniak	+	+	+	+
arcybiskup Bolesław Kominek	+	–	–	+
arcybiskup Karol Wojtyła	+	+	+	+
biskup Jerzy Ablewicz	+	–	–	+
biskup Franciszek Barda	+	–	–	–
biskup Stefan Bareła	–	+	+	+
biskup Czesław Falkowski	–	–	+	+
biskup Zdzisław Goliński	+	–	–	–
biskup Jan Jaroszewicz	+	–	+	+
biskup Franciszek Jop	+	+	+	+
biskup Piotr Kałwa	+	+	+	+
biskup Michał Klepacz	+	+	+	+
biskup Kazimierz J. Kowalski	+	+	+	+
biskup Edmund Nowicki	+	+	+	+
biskup Antoni Pawłowski	+	+	+	+
biskup Wilhelm Pluta	+	–	+	–
biskup Bogdan Sikorski	–	–	+	+
biskup Tomasz Wilczyński	+	–	+	–
Łącznie (A):	16	10	15	15

B. Biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie

Imię i nazwisko biskupa	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja
biskup Herbert Bednorz	+	+	+	+
biskup Bohdan Bejze	–	–	+	+
biskup Lucjan Bernacki	+	–	–	–
biskup Juliusz Bieniek	–	–	+	–
biskup Zygmunt Choromański	+	–	+	–
biskup Bernard Czapliński	–	+	–	+
biskup Jan Czerniak	–	+	–	+

biskup Bronisław Dąbrowski	-	-	+	-
biskup Józef Drzazga	-	+	+	+
biskup Piotr Dudziec	-	-	+	-
biskup Tadeusz Etter	-	+	-	-
biskup Jan Fondaliński	+	-	-	+
biskup Julian Groblicki	-	-	+	+
biskup Henryk Grzondziel	-	+	-	+
biskup Stanisław Jakiel	-	+	+	+
biskup Franciszek Jedwabski	-	-	+	+
biskup Ignacy Jeż	+	-	-	-
biskup Lech Kaczmarek	-	+	+	+
biskup Zygfryd Kowalski	-	-	+	+
biskup Jan Kulik	-	+	-	+
biskup Józef Kurpas	-	+	-	+
biskup Paweł Latusek	-	-	+	+
biskup Kazimierz Majdański	-	+	-	+
biskup Waław Majewski	-	+	-	+
biskup Jan Mazur	-	+	-	-
biskup Jerzy Modzelewski	-	-	-	+
biskup Aleksander Mościcki	-	+	-	-
biskup Edward Muszyński	-	+	-	-
biskup Jan Obląk	-	+	-	+
biskup Karol Pękala	+	-	-	+
biskup Jan Pietraszko	-	-	+	+
biskup Waław Skomorucha	-	+	-	+
biskup Henryk Strąkowski	+	-	-	-
biskup Jerzy Stroba	-	-	-	+
biskup Tadeusz Szwagrzyk	-	-	-	+
biskup Bolesław Taborski	-	-	+	+
biskup Wincenty Urban	-	-	-	+
biskup Jan Wosiński	-	-	+	+
biskup Walenty Wójcik	+	+	-	-
biskup Andrzej Wronka	+	-	-	+
biskup Waław Wycisk	-	+	+	+
biskup Jan Zaręba	-	-	-	+
biskup Władysław Rubin	-	-	+	+
arcybiskup Józef Gawlina	+	+	+	-
Łącznie (B):	10	20	19	31

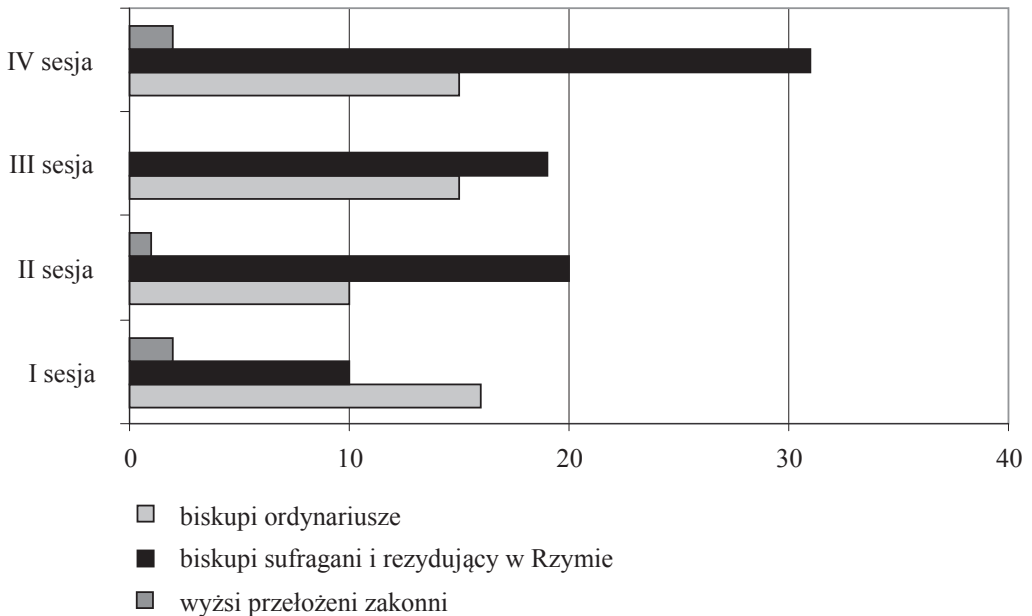
C. Wyżsi przełożeni zakonni

Imię i nazwisko wyższego przełożonego	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja
o. Augustyn Ciesielski OCist	+	+	–	+
o. Ludwik Nowak OSPPE	+	–	–	–
o. Jerzy Tomziński OSPPE	–	–	–	+
Łącznie (C):	2	1	0	2

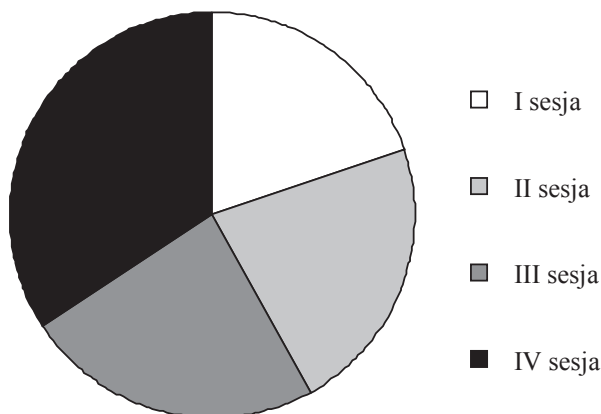
Łącznie (A+B+C)	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja
	28	31	34	48

Źródło: *Album Soborowy*, dz. cyt., s. 71–72; B. Bejze, dz. cyt., s. 94–97 oraz opracowania własne

Wykres 5. Liczba polskich ojców soborowych według godności oraz udziału w poszczególnych sesjach Soboru Watykańskiego II

Wykres 6. Polscy ojcowie soborowi według udziału w poszczególnych sesjach Soboru Watykańskiego II

AKTYWNOŚĆ W OBRADACH SOBOROWYCH

Kolejną cechą powiązaną z udziałem w Soborze Watykańskim II jest aktywność polskich ojców soborowych w poszczególnych sesjach Soboru. Obiektywnym wskaźnikiem jej pomiaru jest:

- 1) liczba publicznych wystąpień podczas Kongregacji Generalnych;
- 2) liczba złożonych pisemnych uwag (*animadversiones*) do Sekretariatu Generalnego Soboru.

W ciągu czterech sesji polscy ojcowie soborowi przemawiali 75 razy³⁹. Średnio na jednego polskiego ojca soborowego (66) przypadało 1,13 wystąpień w auli soborowej. Natomiast jeśli ograniczymy liczbę ojców soborowych tylko do grupy tych, którzy wygłaszali przemówienia (24) – wówczas na jednego przypadnie średnio 3,12.

Podczas I sesji polscy ojcowie soborowi wypowiadali się 20 razy, w trakcie II – 16 razy, III – 26 razy i IV – 13 razy. Oznacza to, że podczas I sesji polscy ojcowie soborowi wygłosili 26,7 proc. wszystkich wystąpień, podczas II sesji – 21,3 proc., podczas III sesji – 34,7 proc., a podczas IV sesji – 17,3 proc. W czasie I sesji biskupi ordynariusze występowali 15 razy,

³⁹ W pracy J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, dz. cyt., s. 228, podano, że wypowiadali się 76 razy. Z kolei w opracowaniu *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, s. 412, przywołane dane mówią o 58 przemówieniach w auli soborowej oraz 22 wystąpieniach na piśmie bez publicznego wygłoszenia.

a biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie – 5. Z kolei podczas II sesji biskupi ordynariusze 12 razy, a sufragani i rezydujący w Rzymie – 4. W czasie III sesji zarówno biskupi ordynariusze, jak i biskupi sufragani występowali najczęściej – odpowiednio 18 i 8 razy. Natomiast w czasie IV sesji – odpowiednio 11 i 2 razy. Kumulacja wystąpień podczas III sesji jest ogólną tendencją charakterystyczną dla wielu innych episkopatów uczestniczących w Soborze Watykańskim II. Tendencja ta odpowiada ponadto dynamice prac soborowych. Zasadnicze przygotowanie redakcyjne większości dokumentów soborowych miało miejsce: pomiędzy II i III sesją soborową (wiosną i latem 1964 r.), podczas III sesji (jesienią 1964 r.) oraz pomiędzy III i IV sesją soborową (wiosną i latem 1965 r.). Ostatnia sesja soborowa miała natomiast charakter finalny, a debaty o charakterze doktrynalno-duszpasterskim w znacznej mierze zastąpiły prace redakcyjne i techniczne związane z procedurami ostatecznego zatwierdzenia poszczególnych dokumentów soborowych.

Inna zauważana tendencja to dominujący udział wystąpień wygłaszanych przez biskupów ordynariuszy – aż 56 spośród 75, a więc aż 74,7 proc. Z kolei 19 wypowiedzi wygłaszanych w auli soborowej przez biskupów sufraganów i rezydujących w Rzymie stanowi tylko 25,3 proc. wszystkich polskich wystąpień publicznych. Szczególnie ciekawe wyniki pokazują dane dotyczące IV sesji soborowej. Uczestniczyło w niej 15 biskupów ordynariuszy i aż 30 biskupów sufraganów. Biskupi ordynariusze wygłosili 11 przemówień, co daje 0,73 przemówienia na 1 hierarchę. Biskupi sufragani wygłosili dwa przemówienia, co daje tylko 0,06 przemówień na 1 hierarchę. Aktywność polskich biskupów sufraganów podczas IV sesji była więc znikoma i miała wymiar wyłącznie symboliczny. Warto dodać również, że polscy wyżsi przełożeni zakonni nie wygłosili żadnego przemówienia podczas obrad soborowych.

Przyjrzyjmy się poszczególnym postaciom. Polskim hierarchą, który najczęściej zabierał głos w auli soborowej, był kardynał Stefan Wyszyński (10 wystąpień)⁴⁰. Kolejne miejsca zajęli: biskup Michał Klepacz (9 wystąpień), arcybiskup Karol Wojtyła (8 wystąpień), arcybiskup Antoni Baraniak SDB (7 wystąpień), biskup Edmund Nowicki (4 wystąpienia), biskup Her-

⁴⁰ Ks. Marian Rola, w artykule, *Wkład kard. Stefana Wyszyńskiego w prace Soboru Watykańskiego II*, „Warszawskie Studia Teologiczne” III/1985–1990, s. 56, wylicza 11 wystąpień, ale jako pierwsze podaje na temat orędzia do wszystkich ludzi, które zostało wygłoszone na III Kongregacji Generalnej 20 października 1962 r. Nie dotyczyło ono jednak ściśle tematyki obrad soborowych.

bert Bednorz (4 wystąpienia), biskup Franciszek Jop (3 wystąpienia), biskup Kazimierz Józef Kowalski (3 wystąpienia), biskup Antoni Pawłowski (3 wystąpienia), biskup Wilhelm Pluta (3 wystąpienia). Wszyscy wyżej wymienieni – poza biskupem Herbertem Bednorzem – byli ordynariuszami bądź rządcami diecezji. Pozostałych 14 polskich hierarchów – wśród których dominowali biskupi sufragani – wygłosiło łącznie 21 przemówień (7 biskupów występowało dwukrotnie, 7 pozostałych wygłosiło pojedyncze mowy)⁴¹.

Podsumowując, należy stwierdzić, że decydujący aktywny udział w obradach soborowych należał do biskupów ordynariuszy i to przede wszystkim ta grupa była widoczną reprezentacją Kościoła w Polsce na Soborze Watykańskim II. Biskupi ordynariusze wygłosili aż 74,7 proc. wszystkich przemówień polskich ojców soborowych. Szczególną rolę wśród ordynariuszy odgrywali obecni na Soborze Watykańskim II członkowie Komisji Głównej Episkopatu Polski (kardynał Stefan Wyszyński, arcybiskup Antoni Baraniak SDB, arcybiskup Bolesław Kominek, arcybiskup Karol Wojtyła, biskup Franciszek Jop, biskup Piotr Kałwa, biskup Michał Klepacz)⁴². Łącznie wygłosili oni aż 40 spośród 75 przemówień (53,3 proc.).

Tabela 5. Polscy ojcowie soborowi według liczby publicznych wystąpień w auli soborowej podczas poszczególnych sesji Soboru Watykańskiego II

A. Biskupi ordynariusze

Imię i nazwisko biskupa	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja	Łącznie
kardynał Stefan Wyszyński	3	2	2	3	10
arcybiskup Antoni Baraniak	1	2	2	2	7
arcybiskup Bolesław Kominek	1	–	–	1	2
arcybiskup Karol Wojtyła	2	1	3	2	8
biskup Stefan Bareła	–	–	1	1	2
biskup Franciszek Jop	2	1	–	–	3
biskup Piotr Kałwa	–	1	–	–	1

⁴¹ B. Bejze, dz. cyt., s. 101–111.

⁴² AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/200, k. 118, Komisje Uzupełniona, 15 marca 1962 r.; AAW, SPP, Protokoły Komisji Głównej Episkopatu Polski, II 4/19, k. 3, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 5 lutego 1964 r.

biskup Michał Klepacz	1	4	2	2	9
biskup Kazimierz J. Kowalski	1	–	2	–	3
biskup Edmund Nowicki	1	1	2	–	4
biskup Antoni Pawłowski	2	–	1	–	3
biskup Wilhelm Pluta	1	–	2	–	3
biskup Tomasz Wilczyński	–	–	1	–	1
Łącznie (A):	15	12	18	11	56

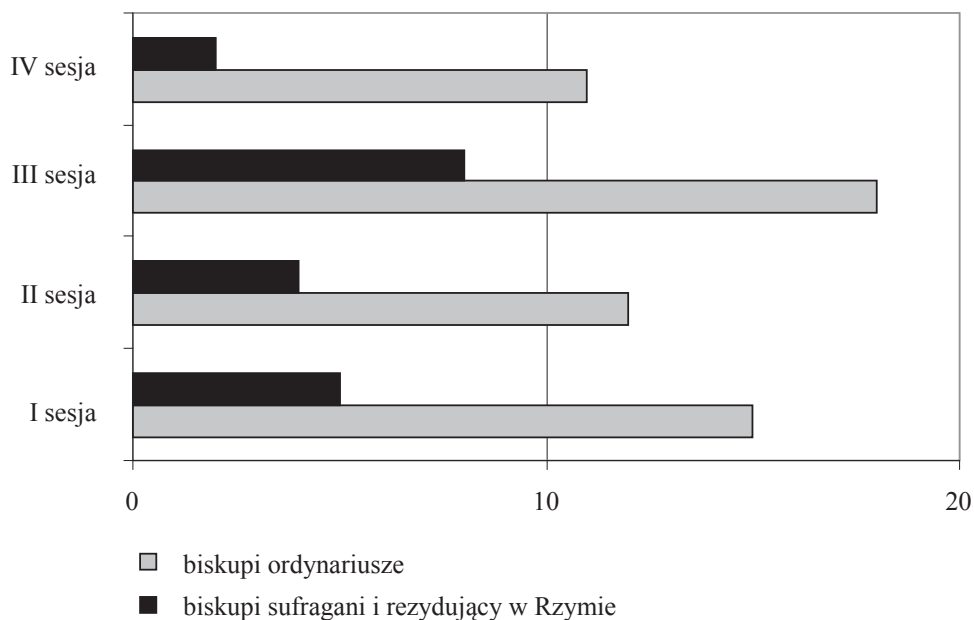
B. Biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie

Imię i nazwisko biskupa	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja	Łącznie
biskup Herbert Bednorz	1	1	1	1	4
biskup Bohdan Bejze	–	–	2	–	2
biskup Lucjan Bernacki	2	–	–	–	2
biskup Józef Drzazga	–	1	1	–	2
biskup Zygfryd Kowalski	–	–	1	–	1
biskup Paweł Latusek	–	–	1	–	1
biskup Kazimierz Majdański	–	–	–	1	1
biskup Jan Mazur	–	2	–	–	2
biskup Jan Pietraszko	–	–	1	–	1
biskup Andrzej Wronka	1	–	–	–	1
arcybiskup Józef Gawlina	1	–	1	–	2
Łącznie (B):	5	4	8	2	19

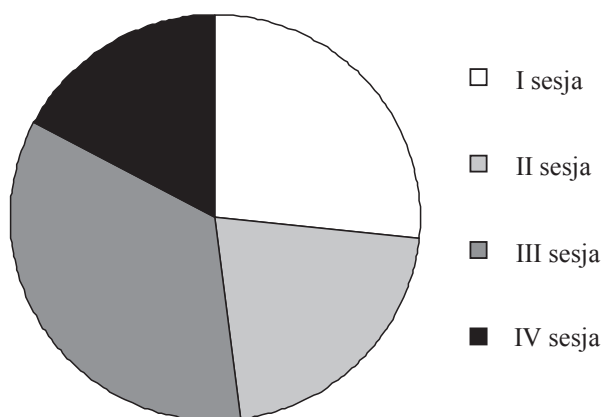
Łącznie (A+B)	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja	Łącznie (I+II+III+IV)
	20	16	26	13	75

Źródło: B. Bejze, dz. cyt., s. 100–111; Stefan Kardynał Wyszyński, *Prymas Polski, Ojciec Soboru Watykańskiego II 1962–1965. Wybór dokumentów*, oprac. S. Wilk, A. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 379–384.

Wykres 7. Liczba polskich ojców soborowych według godności oraz częstotliwości publicznych wystąpień w auli soborowej podczas poszczególnych sesji Soboru Watykańskiego II

Wykres 8. Polscy ojcowie soborowi według częstotliwości publicznych wystąpień w auli soborowej podczas poszczególnych sesji Soboru Watykańskiego II

* * *

Drugim ważnym miernikiem aktywności polskich ojców soborowych są złożone do Sekretariatu Generalnego Soboru *animadversiones* – pisemne uwagi. W ciągu czterech sesji polscy ojcowie soborowi 105 razy składali pisemne uwagi⁴³. Średnio na jednego polskiego ojca soborowego (66) przypadało 1,59 *animadversiones*. Natomiast jeśli ograniczymy liczbę ojców soborowych tylko do grupy tych, którzy składali pisemne uwagi (35), wówczas na jednego przypadnie średnio 3,0.

Podczas I sesji polscy ojcowie soborowi składali pisemne uwagi 11 razy, w trakcie II – 35 razy, III – 40 razy i IV – 19 razy. Oznacza to, że podczas I sesji polscy ojcowie soborowi składali 10,5 proc. wszystkich *animadversiones*, podczas II sesji – 33,3 proc., podczas III sesji – 38,1 proc., a podczas IV sesji – 18,1 proc. W czasie I sesji biskupi ordynariusze występowali 5 razy, a biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie – 6. Z kolei podczas II sesji biskupi ordynariusze 16 razy, a sufragani i rezydujący w Rzymie – 19. W czasie III sesji zarówno biskupi ordynariusze, jak i biskupi sufragani występowali najczęściej – odpowiednio 17 i 23 razy. Natomiast w czasie IV sesji – odpowiednio 8 i 11 razy. Oznacza to, że podobnie jak w przypadku wystąpień publicznych, również największa liczba *animadversiones* składana była w najbardziej pracowitej fazie prac soborowych.

Odmienne niż w przypadku wystąpień publicznych, większość *animadversiones* składali biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie – aż 59 spośród 105, a więc 56,2 proc. Z kolei 46 uwag pisemnych wnoszonych do Sekretariatu Generalnego Soboru przez biskupów ordynariuszy stanowi 43,8 proc. *animadversiones*. Największą liczbę uwag biskupi sufragani złożyli podczas III sesji soborowej. Obecnych wówczas 19 przedstawicieli tej grupy hierarchów złożyło 23 pisemne uwagi, co daje 1,21 *animadversiones* na 1 biskupa sufragana.

Wyjątkowa aktywność biskupów sufraganów w składaniu pisemnych uwag widoczna jest również, gdy przypatrzymy się działaniom podejmowanym przez poszczególnych hierarchów. Absolutnym rekordzistą jest co prawda arcybiskup Karol Wojtyła (15 *animadversiones*), co wynika z jego wyjątkowej aktywności na Soborze Watykańskim II, a skala aktywności nie pozwala na jakiegokolwiek ujęcie porównawcze (złożył aż 32,6 proc. wszystkich *animadversiones* wniesionych przez polskich biskupów ordynariuszy)⁴⁴. Jednak miejsce drugie i trzecie zajmują dwaj sufragani – biskup Michał Blecharczyk (11) i biskup Walenty Wójcik (9). Przypomnijmy, że pierwszy z wymienionych nie uczestniczył w żadnej z czterech sesji soborowych, a pisemne uwagi składał za pośrednictwem innych dostojników. Czwarte miejsce zajęli dwaj hierarchowie, którzy ośmiokrotnie składali uwagi dotyczące przygoto-

⁴³ W przywoływanej już pracy Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, dz. cyt., s. 228, utrzymuje, że wypowiadali się na piśmie tylko 56 razy.

⁴⁴ R. Skrzypczak, dz. cyt., s. 189–198, 214–246, 256–266, 275–281, 292–305, 317–320, 332–352.

wywanych przez Sobór schematów. Byli to arcybiskup Józef Gawlina⁴⁵ i biskup Kazimierz Józef Kowalski. Pozostali hierarchowie złożyli od 4 (biskup Michał Klepacz, Lech Kaczmarek, Jan Kulik) do 1 *animadversiones*. Ciekawym przypadkiem jest arcybiskup Bolesław Kominek, który będąc obecny na dwóch z czterech sesji soborowych, nie złożył żadnego *animadversiones*⁴⁶. Dwaj inni wysocy dostojnicy Kościoła w Polsce – kardynał Stefan Wyszyński i arcybiskup Antoni Baraniak SDB – również niezwykle rzadko odwoływali się do tego typu interwencji. Prymas Polski złożył tylko dwukrotnie uwagi pisemne, a metropolita poznański trzykrotnie. Żadnych *animadversiones* nie złożyli wyżsi przełożeni zakonni.

Podsumowując, należy wskazać, że druga forma aktywności soborowej podejmowana była przede wszystkim przez biskupów sufraganów. Wynikało to zapewne z podstawowych kierunków „polityki soborowej” wyznaczanej przez samego kardynała Stefana Wyszyńskiego, polegającej między innymi na zleceniu przygotowania wystąpień publicznych (bardziej efektownych) lepiej przygotowanym i bardziej doświadczonym biskupom ordynariuszom. Z dużym prawdopodobieństwem można również stwierdzić, że przywódca polskiego episkopatu, promując w ten sposób najważniejszych hierarchów, starał się włączyć ich w główne nurty debat soborowych oraz relacji międzyepiskopalnych. Z kolei dla wielu biskupów sufraganów złożenie do Sekretariatu Generalnego Soboru *animadversiones* było często jedynym świadectwem aktywnego uczestnictwa w obradach. Ta forma zaprezentowania stanowiska polskich ojców soborowych również wymagała rzetelnego przygotowania oraz specjalistycznej wiedzy teologicznej.

Tabela 6. Polscy ojcowie soborowi według liczby złożonych *animadversiones* podczas poszczególnych sesji Soboru Watykańskiego II.

A. Biskupi ordynariusze

Imię i nazwisko biskupa	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja	Łącznie
kardynał Stefan Wyszyński	–	1	1	–	2
arcybiskup Antoni Baraniak	–	2	1	–	3
arcybiskup Karol Wojtyła	2	4	5	4	15
biskup Stefan Bareła	–	2	–	–	2
biskup Zdzisław Goliński	1	–	–	–	1
biskup Franciszek Jop	1	–	–	1	2
biskup Piotr Kałwa	–	–	1	1	2

⁴⁵ D. Bednarski, *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

⁴⁶ *Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Polski, Ojciec Soboru Watykańskiego II 1962–1965. Wybór dokumentów*, dz. cyt., s. 378–384.

biskup Michał Klepacz	–	2	2	–	4
biskup Kazimierz J. Kowalski	1	2	4	1	8
biskup Edmund Nowicki	–	1	–	–	1
biskup Antoni Pawłowski	–	2	–	–	2
biskup Wilhelm Pluta	–	–	2	–	2
biskup Bogdan Sikorski	–	–	–	1	1
biskup Tomasz Wilczyński	–	–	1	–	1
Łącznie (A):	5	16	17	8	46

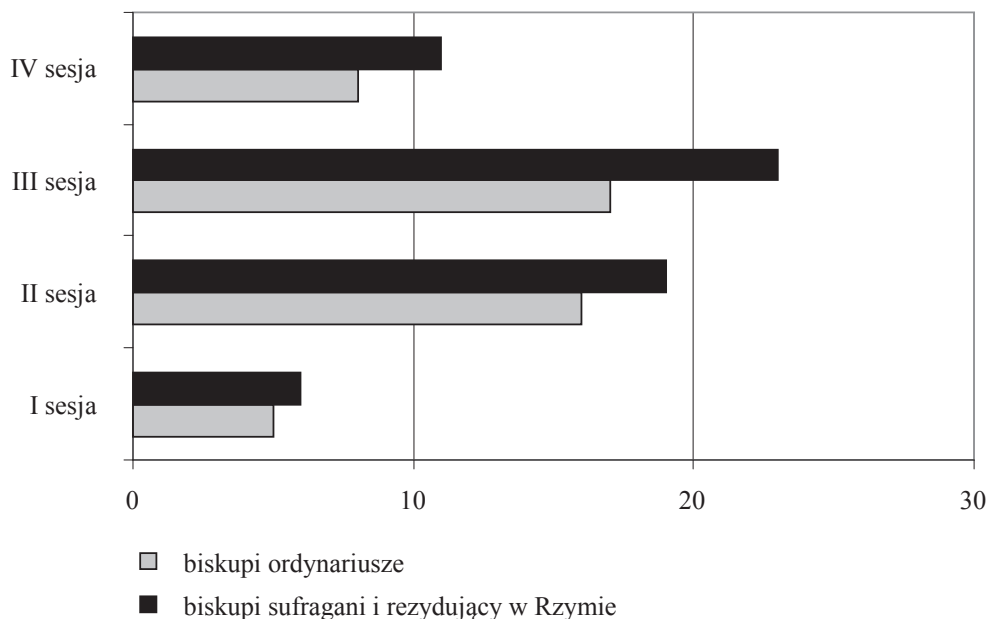
B. Biskupi sufragani i rezydujący w Rzymie

Imię i nazwisko biskupa	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja	Łącznie
biskup Herbert Bednorz	1	–	2	–	3
biskup Bohdan Bejze	–	–	1	–	1
biskup Lucjan Bernacki	–	–	1	–	1
biskup Michał Bleharczyk	–	1	8	2	11
biskup Jan Czerniak	–	1	–	–	1
biskup Bronisław Dąbrowski	–	–	1	–	1
biskup Józef Drzazga	–	–	1	–	1
biskup Jan Fondaliński	–	–	–	1	1
biskup Julian Groblicki	–	–	2	–	2
biskup Jan Jaroszewicz	–	1	–	–	1
biskup Ignacy Jeż	–	–	1	–	1
biskup Lech Kaczmarek	–	1	1	2	4
biskup Jan Kulik	–	2	–	2	4
biskup Paweł Latusek	–	–	1	–	1
biskup Jan Mazur	–	1	–	–	1
biskup Jerzy Stroba	–	–	1	1	2
biskup Walenty Wójcik	3	6	–	–	9
biskup Andrzej Wronka	1	–	1	1	3
biskup Waclaw Wycisk	–	1	–	–	1
biskup Władysław Rubin	–	–	–	2	2
arcybiskup Józef Gawlina	1	5	2	–	8
Łącznie (B):	6	19	23	11	59

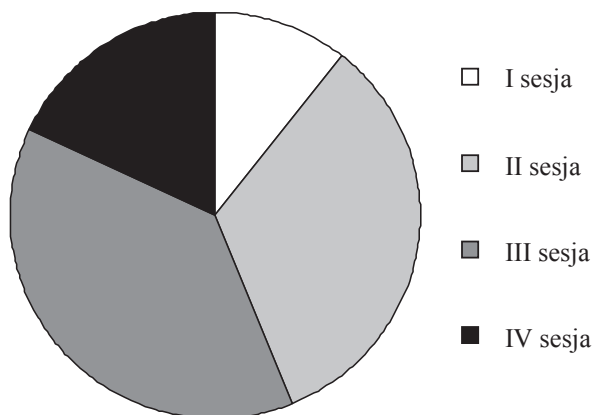
Łącznie (A+B)	I sesja	II sesja	III sesja	IV sesja	Łącznie (I+II+ III+IV)
	11	35	40	19	105

Źródło: Stefan Kardynał Wyszyński, *Prymas Polski, Ojciec Soboru Watykańskiego II 1962–1965. Wybór dokumentów*, dz. cyt., s. 379–384.

Wykres 9. Liczba polskich ojców soborowych według godności oraz ilości złożonych *animadversiones* podczas poszczególnych sesji Soboru Watykańskiego II

Wykres 10. Polscy ojcowie soborowi według ilości złożonych *animadversiones* podczas poszczególnych sesji Soboru Watykańskiego II

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (AAW)

AAW, SPP, Protokoły Komisji Głównej Episkopatu Polski, II 4/18.

AAW, SPP, Protokoły Komisji Głównej Episkopatu Polski, II 4/19.

AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/200.

AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/204.

AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/211.

AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, II 4/217.

AAW, SPP, Watykan, II 17/323.

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG)

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, S. Wyszyński, *Pro memoria*, 1960.

Źródła drukowane

Białkowski M., *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2019.

Skrzypczak R., *Karol Wojtyła na Soborze Watykańskim II. Zbiór wystąpień*, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2011.

Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ, wstęp, wybór i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2017.

Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Polski, Ojciec Soboru Watykańskiego II 1962–1965. Wybór dokumentów, oprac. S. Wilk, A. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.

Opracowania

Album Soborowy, wstęp kard. S. Wyszyński, ilustracje J. Walker, kronika bp B. Bejze, Pallottinum, Poznań – Warszawa 1971.

Augustyn Ciesielski. *Dziedzictwo cystersów. Prace zebrane*, red. M. Starzyński, M. Zdanek, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, Kraków 2013.

Bednarski D., *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

Bejze B., *Kronika Soboru Watykańskiego II*, Biblioteka „Niedzieli”, Częstochowa 2000.

Białkowski M., *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*, Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, Toruń 2016.

Bielawny K., *Udział biskupów polskich w obradach Soboru Watykańskiego II*, „Studia Łęckie” 2009, nr 11.

Borcz T., *Biskup Bernard Czapliński w służbie Kościoła chełmińskiego*, „Studia Pelplińskie” 1980, nr 11.

Dembiński P., *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk-Institut Historii PAN, Poznań 2012.

Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, SIW Znak, Kraków 2003.

Gmurczyk Z., *Kościół wrocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951–1968)*, Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek 2015.

Graff T., *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych XV wieku*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, Kraków 2008.

Grygiel L., *Prorok ze św. Anny. Biskup Jan Pietraszko*, Kraków 2017.

Gryz R., *Biskup kielecki Czesław Kaczmarek w starciu z komunistycznym totalitaryzmem*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2005, nr 4.

Jujeczka S., *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Legnicy-Muzeum Regionalne w Chojnowie, Legnica – Chojnów 2006.

Kasyna W., *Bp Zygfryd Ignacy Kowalski (1910–1995)*, w: *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, red. A. Nadolny, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin 2001.

Kłoczowski J., *Les évêques polonais et le Concile Vatican II*, w: *Le Deuxième Concile du Vatican (1959–1965). Actes du Colloque organisé par l'École Française de Rome collab. avec l'Université de Lille III, l'Istituto per a Scienze Religieuse de Bologne et de Dipartimento di Studio Storici del Medioevo e dell'eta contemporanea de l'Univ. di Roma La Sapienza (Rome, 28–30 mai 1986)*, Roma 1989.

Kopiczko A., *Józef Drzazga*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 2008.

Kraheil T., *Biskup Aleksander Mościcki*, „W Służbie Miłosierdzia” 1/2010.

Krajniak R., *Duchowieństwo kapituły katedralnej w Chełmży do 1466 roku. Studium prozopograficzne*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2013.

Ks. bp Władysław Jędruszak (1918–1994): pierwszy pasterz Diecezji Drohiczyńskiej. XX rocznica utworzenia Diecezji Drohiczyńskiej, red. M. Boguszewski, Z. Rostkowski, S. Ulaczyk, Kuria Biskupia w Drohiczyźnie, Drohiczyń – Łosice 2011.

Kucharski W., *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019.

Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo – Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019.

Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1992.

Nowak T., *Duchowieństwo ziemi wieluńskiej w drugiej połowie XV i początku XVI wieku. Studium prozopograficzne*, Wieluńskie Towarzystwo Naukowe, Wieluń 2016.

Nowicki T., *Plebani archidiecezjalnego pomorskiego w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Towarzystwo Naukowe KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2008.

Prejs R., *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864–1918. Studium prozopograficzne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.

Prokop K. R., *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 1998.

Prokop K. R., *Pasterze i rządcy diecezji mińskiej, pińskiej i drohiczyńskiej*, Kuria Biskupia w Drohiczynie, Drohiczyn 2006.

Przeniosło M., *Stopnie, tytuły i stanowiska naukowe w II Rzeczypospolitej*, „Res Historica. Czasopismo Instytutu Historii UMCS” 2012, t. 33.

Radziwiński A., *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1995.

Raina P., *Arcybiskup Bronisław Dąbrowski. Portret*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa 2008.

Rola M., *Wkład kard. Stefana Wyszyńskiego w prace Soboru Watykańskiego II*, „Warszawskie Studia Teologiczne” III/1985–1990.

Różański M., *Duchowieństwo parafialne archidiecezjalnego uniejowskiego w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2010.

Rutkowski P., *Polscy biskupi jako ojcowie Soboru Watykańskiego II*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2014.

Selejda R., *Tożsamość i działalność instytucji formacji kapłańskiej w Rzymie*, „Collectanea Theologica” 79/1, 2009.

Szczepaniak J., *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2010.

Szetelnicki W., *Lwowianin na drogach świata, Władysław Kardynał Rubin*, Tip. Poliglotta della Pontificia Univ. Gregoriana, Roma 1985.

Śledzianowski J., *Ksiądz Czesław Kaczmarek. Biskup kielecki 1895–1963*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2008.

Umiński J., *Episkopat Polski z pierwszej połowy XX wieku*, Toruń 2016, do druku przygotowali, wstępem i przypisami opatrzyli S. Grochowina, J. Sziling, Towarzystwo Naukowe w Toruniu – Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2016.

Walkusz J., *Drugi Sobór Watykański – próba kontekstualnej interpretacji historycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2013, nr 1.

Warso A., *Trudności paszportowe bpa Piotra Gołębiowskiego*, „Kronika Diecezji Radomskiej” 2005, nr 14 (4).

Wereda D., *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Wydawnictwo Werszet, Siedlce-Lublin 2013.

Wilk S. SDB, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1992.

Wodzianowska I., *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007.

Wojtyła K., *Udział biskupów polskich w Soborze Watykańskim II*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1971, nr 53 (5).

Wójcik W., *Zagadnienia organizacyjne i proceduralne podczas I sesji Soboru Watykańskiego II*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 5/3–4, 1962.

Żaryn J., *Biskupi polscy doby PRL jako przedstawiciele polskich elit*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski pod rządami komunistów*, red. R. Łatka, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019 [w przygotowaniu do druku].

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Neriton-Institut Historii PAN, Warszawa 2003.